

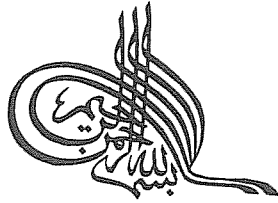
حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی

(مجموعه مقالات)

زیر نظر:

دکتر حبیب الله آقابخش دکتر علی حاج پورعلی دکتر حسین کاکی

مجموعه مقالات حاشیه نشینی

(جلد اول)

زیر نظر:

دکتر حسین کاکویی

دکتر حبیب آقا بخشی

دکتر علی حاج یوسفی

ویرایش و تنظیم: پروین کریمی

مسئولیت و پیامدهای مقاله ها به عهده ی نویسندگان می باشد

حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی (مجموعه مقالات) //

زیر نظر حسین کاکویی، حبیب آقابخشی، علی حاج یوسفی؛ ویرایش و تنظیم پروین کریمی. - تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۲.
ج۲: مصور، نقشه، جدول، نمودار.

ISBN 964-95273-5-4 (ج. ۱)

964-95273-6-2 (ج. ۲)

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه.

۱. حاشیه نشینی — ایران. ۲. حومه ها و حومه نشینی — ایران. الف. کاکویی، حسین، ۱۳۳۴ -
ب. آقابخشی، حبیب، ۱۳۲۴ - ج. حاج یوسفی، علی. د. کریمی، پروین، ۱۳۴۴ - ویراستار.
ه. دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.

۳۰۷/۷۶۰۹۵۵

HN ۶۷۰/۲/۸۸ ج ۲

۳۰۱۹۱ - ۸۲ م

کتابخانه ملی ایران

محل نگهداری:

نام کتاب: حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی

(جلد اول مجموعه مقالات)

زیر نظر آقایان: دکتر حسین کاکویی، دکتر حبیب آقا بخشی، دکتر علی حاج یوسفی

ویراستار فنی و ادبی: پروین کریمی

حروفچینی کامپیوتری و صفحه آرای: تایپ نغمه

طراح جلد: نفیسه شهدادی

اجرای جلد: امیر ادهم

ناظر چاپ: ابوالفضل نوروز

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

نوبت چاپ: اول

لینتوگرافی: نگین سبز

چاپ: درخشان تکثیر

سال انتشار: ۱۳۸۲

ناشر: دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی

نشانی: اوین - روبه روی دانشگاه شهید بهشتی - دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی

شابک: ۹۶۴-۹۵۲۷۳-۵-۴ - ۹۶۴-۹۵۲۷۳-۵-۴

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست

صفحه	عنوان
۱.....	نظام مشارکت مردم در مناطق حاشیه نشین/ دکتر حبیب آقابخشی
۱۷.....	صندوق‌های تأمین مالی خرد نهادهای برای توان‌مندسازی کم درآمدها نمونه موردی: سلطان آباد در شهر گلستان / خانم زهرا اسکندری دورباطی
۴۵.....	سنجش علل ساختاری و نهادهای حاشیه‌نشینی در ایران/ آقای کمال اطهاری
۵۹.....	چهره‌نمایی بافت‌های اسکان غیررسمی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن/ خانم زهرا افتخاری راد
۸۱.....	بررسی ساز و کارهای حقوقی - قانونی موجود در برنامه‌های پنج ساله عمرانی کشور در ایجاد حاشیه‌نشینی/ مهندس حمیده امکچی
۹۹.....	ساختیابی اقتصادی - اجتماعی اسکان غیررسمی (مطالعه موردی در منطقه کلان شهری تهران)/ دکتر مهرداد جواهری پور
۱۴۷.....	اسکان غیررسمی در کلان شهر مشهد نمونه موردی: شهر غیررسمی ساختمان/ دکتر حسین حاتمی نژاد
۱۷۷.....	پدیده‌ی حاشیه‌نشینی شهری قبل از انقلاب/ دکتر علی حاج‌یوسفی
۲۰۷.....	مددکاری جامعه‌ای در سازمان بخشی اجتماع حاشیه‌نشینی شهری/ دکتر سید احمد حسینی
۲۲۱.....	حاشیه‌نشینی جمعیت و مهاجرت/ دکتر حبیب ا... زنجان
۲۳۷.....	ساختارهای مورد نیاز جهت مهار و ساماندهی حاشیه‌نشینی در ایران/ دکتر مریم شریعت زاده
۲۶۱.....	بازنگری ویژگی‌های اسکان خودانگیخته در ایران: در جستجوی راهکارهای توان‌مندسازی/ دکتر مظفر صراف
۲۷۷.....	حاشیه‌نشینی و راهبردهای توسعه/ آقای یونس محمدی
۳۱۷.....	ناهمگونی زیستی - کالبدی در سکونتگاه‌های خودرو پیرامون شهر تهران/ آقای ناصر مشهدیزاده دهاقانی
۳۵۱.....	بررسی خصوصیات ساختاری حاشیه‌نشینی در تهران/ آقای فردین یزدانی
۳۶۵.....	بهریستی و توان بخشی

پیشگفتار

دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی در چهارچوب دیدگاهها، مأموریت و وظایف علمی - کاربردی خود، در سال ۱۳۸۰ جهت بررسی مسایل حاشیه‌نشینی شهری، که از معضلات مهم شهری و اجتماعی کشور است، با مشارکت پژوهشگران، اساتید و کارشناسان آگاه به مشکلات اقشار حاشیه‌نشین و پدیده‌ی اسکان غیررسمی، اقدام به برگزاری سمپوزیم مقدماتی حاشیه‌نشینی شهری نمود.

این سمپوزیم به همت حوزه‌ی معاونت پژوهش دانشگاه و مشارکت؛ تعدادی از پژوهشگران بخش‌های اجتماعی کشور برنامه‌ریزی و برگزار شد.

در این سمپوزیم در روزهای ۸ و ۹ اسفند ماه ۱۳۸۰ با ارایه‌ی مقالات پژوهشی و ابعاد گوناگون مسایل حاشیه‌نشینی شهری ایران مورد بررسی و کنکاش قرار گرفت و حاصل آن علاوه بر گفتمان‌های علمی و کارشناسانه و در نتیجه ارتقای آگاهی‌ها و شناخت دست اندرکاران، مدیران و کارشناسان از مسایل ساختاری حاشیه‌نشینی شهری و اسکان غیررسمی، مجموعه‌ای ارزشمند از مقالات ارایه شده در سمپوزیم که حاصل مطالعات و پژوهش‌های موردی و جمعی پژوهشگران ارزنده‌ی کشور است، تهیه و اینک برای استفاده‌ی کلیه‌ی کارشناسان، مدیران سازمان‌های اجرایی و برنامه‌ریزی کشور و پژوهشگران مسایل شهری و اجتماعی عرضه می‌گردد.

امید است در آینده این دانشگاه بتواند با بهره‌گیری از تجارب و اطلاعات پژوهشگران و کارشناسان مسایل شهری و اجتماعی، دومین سمپوزیم را در جهت بررسی راهبردها و راهکارهای اجرایی پدیده اسکان غیررسمی برپا کند. در خاتمه از تمام دست اندرکاران برپایی این سمپوزیم، به ویژه آقایان دکتر حسین کاکویی معاون پژوهشی دکتر حبیب آقابخشی عضو هیأت علمی دانشگاه، دکتر علی حاج یوسفی دبیر علمی سمپوزیم، آقای باقریان و سرکار خانم کریمی و نیز از کلیه‌ی پژوهشگران و اساتیدی که در این سمپوزیم مقاله ارایه داده‌اند سپاسگزاری می‌نماید.

دکتر محمد تقی جغتایی
رئیس دانشگاه

مقدمه‌ی معاون پژوهشی دانشگاه

بعد از برگزاری نشست‌های علمی در تابستان سال ۱۳۸۰ درباره‌ی مسایل حاشیه‌نشینی شهری که در شرایط کنونی از چالش‌های توسعه شهری و اجتماعی ایران است و نیز در پی استقبال خوب مدیران، کارشناسان و پژوهشگران آگاه به مسایل حاشیه‌نشینی و "اسکان غیررسمی"، معاونت پژوهشی دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی را بر آن داشت تا با مشارکت پژوهشگران و اساتید درد آشنا، جهت تداوم بخشیدن به بحث‌های علمی و نیز تقویت و گسترش هم‌فکری میان کارشناسان، پژوهشگران و مدیران سازمان‌های اجرایی و عمرانی مرتبط با موضوع، نخستین سمپوزیم بررسی مسایل حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی را با برنامه ریزی و سازماندهی شورای هدایت و هماهنگی، شورای علمی و کمیته اجرایی سمپوزیم، را فراهم آورد.

این سمپوزیم در تاریخ ۸ و ۹ اسفندماه سال ۸۰ در دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی برگزار شد. در قالب برنامه‌ی سمپوزیم، پدیده‌ی حاشیه‌نشینی شهری از تمام ابعاد تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و شهری مورد بررسی و نقد کارشناسی قرار گرفت. در طول زمان برپایی، سمپوزیم استادان، پژوهشگران، کارشناسان و مدیران سازمان‌های اجرایی و برنامه‌ریزی کشور در نشست‌های عمومی و کارگاه‌های تخصصی به طور فعال حضور داشتند.

بیش از ۲۶ مقاله علمی و پژوهشی از سوی پژوهشگران و اساتید و کارشناسان در قلمرو مسایل اجتماعی، فیزیکی، کالبدی، اقتصادی و جمعیتی ارایه شد. این مقاله‌ها حاصل مطالعات و پژوهش‌های گوناگونی بوده است که در سال‌های اخیر پیرامون مسایل حاشیه‌نشینی و یا اسکان غیررسمی در کشور صورت گرفته است. ضمن این که علاوه بر ارائه‌ی مقالات، دو فیلم مستند از وضعیت زندگی روستاییان ناحیه‌ی شمال خراسان و خانوارهای حاشیه‌نشین شهر مشهد نیز به نمایش گزاریه شد. در پایان برنامه‌ی سمپوزیم نیز میزگرد تخصصی با شرکت کارشناسان و پژوهشگران درباره‌ی جمع بندی و نتیجه‌گیری از موضوع‌های مورد بررسی در نشست‌ها و کارگاه‌ها برپا گردید.

کتاب حاضر مجموعه‌ای از مقالات ارایه شده در این نشست است که بی شک می‌تواند دست اندرکاران، کارشناسان و مدیران را در شناخت و تحلیل پدیده‌ی حاشیه‌نشینی شهری یاری دهد.

ب - علل غیر ساختاری

● عدم توسعه مناسب نظام آموزش فنی و حرفه‌ای در مناطق شهری و روستایی و فقدان مکان‌های مناسب و لازم برای آموزش‌های کار و حرفه در مناطق فقیرنشین شهرها.

● فقدان برنامه‌های توسعه‌ی اجتماعی، فرهنگی و آماده‌سازی و توان‌مندسازی فردی و اجتماعی در مناطق اسکان غیررسمی برای خود ا تکایی اقتصادی و اجتماعی در زندگی جدید شهری.

● عدم توجه به سرمایه‌گذاری مسکن ارزان قیمت در محله‌های محروم و حاشیه‌ای کلان‌شهرها.

● فقدان سیاست اجتماعی خاص برای جوامع و مناطق محروم شهری و نبود ساز و کارهای اجتماعی^۱ (تشکل‌های غیر دولتی) به جهت عرضه‌ی خدمات حداقل زندگی در این جوامع.

● نبود سیاست و بستر مناسبی برای تجهیز و تشکل‌های خودجوش مردمی در مناطق محروم شهری و عدم حمایت سازمان‌ها و مدیریت شهری از شکل‌گیری انجمن‌ها و تشکل‌ها و نهادهای اجتماعی و عمرانی غیر دولتی.

● عدم فرهنگ‌سازی در جامعه‌ی شهری جهت فراهم کردن موجبات جذب و ادغام این گروه‌ها و اقشار به تدریج در بافت‌های متعارف شهری.

● عدم برنامه‌ریزی‌های اجتماعی همراه برنامه‌ریزی‌های فیزیکی (کالبدی) و اقتصادی و فقدان توجه به ابعاد اجتماعی شهرسازی و توسعه‌ی شهری

● نبود رویکرد، برنامه‌ها و سیاست‌های جامع‌نگر در مدیریت و نظام برنامه‌ریزی شهری.

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی بنابر رسالت‌ها و وظایف خویش از جمله پرداختن به مسایل چند بعدی و میان‌بخشی و کاربردی درصدد برآمد تا با شناخت و تحلیل مسایل و مشکلات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی تصویر روشنی از این معضل اجتماعی و شهری ارائه دهد. از این‌رو هدف‌های سمپوزیم عبارت بود از:

الف - شناخت پدیده‌ی حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی از نظر و ابعاد گوناگون اجتماعی، اقتصادی، فیزیکی و زیست محیطی.

ب- امکان تبادل نظر و گفتمان علمی میان کارشناسان، پژوهشگران و استادان مراکز مختلف علمی و پژوهشی و تخصص‌های علوم اجتماعی، معماری و شهرسازی و آمایش سرزمین

ج- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و ارایه‌ی رادکارهای مناسب در جهت کنترل، ساماندهی پدیده‌ی حاشیه‌نشینی شهری و اسکان غیررسمی، روشن است دستیابی به هدف‌های یاد شده به رایزنی فکری و کارشناسی نیاز داشت، تا با بهره‌گرفتن از آگاهی‌ها و تجارب کارشناسی، برنامه‌ی را مناسب‌تری تهیه کنیم. بنابراین از پژوهشگران، استادان و کارشناسان آگاه به این مسایل دعوت شد تا با اعلام نظرات خود، کار تهیه برنامه و سازماندهی سمپوزیم را بهتر سامان دهند.

بعد از نشست‌های متعدد، بحث و گفتگو، سرانجام مقرر شد تا به جای فراخوان عمومی، با شناسایی پژوهشگران و کارشناسانی که درگیری فکری و یا پژوهشی و برنامه‌ریزی در زمینه‌ی موارد یاد شده دارند، دعوت به عمل آیند تا با ارایه مقاله که در واقع چکیده‌ی نتایج مطالعات و تحقیق خویش، هر چه عمیق‌تر و تحلیلی‌تر موضوع‌های مطرح شده در سمپوزیم را مورد بررسی و مدافه قرار دهند.

حوزه‌های اصلی و موضوع‌های کلی سمپوزیم عبارت بودند از:

- مباحث کلی، تاریخی و نظری
- مباحث اجتماعی و فرهنگی و آسیب‌شناسی و توان‌مندسازی
- مباحث اسکان، ابعاد فیزیکی و کالبدی و آمایشی
- مباحث اقتصادی، اشتغال، مهارت و درآمد.

بدیهی است هر حوزه‌ی اصلی نیز به موضوع‌های فرعی تقسیم می‌شود، و در قالب هر موضوع فرعی مقاله‌ای که حاصل پژوهش‌ها و مطالعات ارایه دهند بود، به سمپوزیم عرضه می‌شد. در مجموع در قالب مباحث یاد شده، بیش از ۳۰ مقاله و خلاصه مقاله به دبیرخانه سمپوزیم رسید که از میان آن‌ها ۲۵ مقاله برای طرح در سمپوزیم توسط هیأت علمی و دبیران سمپوزیم انتخاب شد و طی دو روز طبق برنامه سخنرانی‌ها و پرسش و پاسخ پیرامون موضوع‌های طرح شده انجام گرفت. در جلسه‌ی پایانی نیز میزگرد پرسش و پاسخ پیرامون مسایل و مشکل‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فیزیکی و کالبدی حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی صورت گرفت.

در پایان وظیفه‌ی خود می‌دانیم از کلیه‌ی دست اندرکاران، پژوهشگران، اساتید و کارشناسان که ما را در هر چه بهتر برگزار کردن سمپوزیم یاری داده‌اند سپاسگزاری نم‌م‌یم.

ضمن این‌که از تک‌تک افرادی که به هر طریق در برگزاری این برنامه سهم و نقشی داشته‌اند و امکان بردن نام آن‌ها در این مختصر فراهم نیست، به نمایندگی از هیأت علمی برگزارکننده سپاسگزاری کنیم.

دبیران علمی سمپوزیم
دکتر حبیب آقابخشی دکتر علی حاج یوسفی

نظری بر پژوهشی‌ها: گستره، مفاهیم و راهکارها

آغاز سخن

مستندات موجود از دهه‌ی ۱۹۵۰ میلادی به بعد گواه نوعی شیوه‌ی زیست بشری در برخی جوامع است که با تفاوت در تعریف به‌عنوان مسکن‌های: "کنترل نشده"، "غصبی" در حال تغییر و تحول، "حاشیه‌ای"، "خودساخته" و مسکن‌های بی‌کنترل و غیرمستقل شهری خوانده شده‌اند.

در ایران نمادهای مسکن این چینی، تحت عنوان آلونک، زاغه، کپر، اطاق، قمیر، زیرزمین، مقبره، گرگین، دیواره‌ی کپری، پاشلی، زمین بی‌حصار و بی‌سرپناه و اطاق حلبی به تعریف آمده‌اند و حاشیه‌نشینی اصطلاحی عام و شناخته شده است که مترادف با هر یک از عناوین زیستی - سکونتی فوق است. ضمن این‌که در ادبیات تحقیقات اجتماعی سال‌های اخیر، اصطلاحات دیگری هم به‌چشم می‌خورد. سکونتگاه‌های حاشیه‌ای، حاشیه‌نشین‌ها، سکونتگاه‌های کنترل نشده، محله‌های آلونک‌نشین، سکونتگاه‌های مردمی، سکونتگاه‌های انتقالی، سکونتگاه‌های خودرو، مساکن بدون برنامه و اسکان غیررسمی.

از آن‌جا که چنین تغییر نامطلوبی در شیوه‌ی زندگی، بر نحوه‌ی زیست رایج آدمیان در نوع سنتی یا مدرن، تأثیر گذار بوده است. به‌زودی اندیشمندان و سیاستمداران دولتی و غیر دولتی را به خود مشغول کرده است. آنان علت العلل این مسأله را ناشی از تأثیر انقلاب صنعتی و پیامدهای آن و ریشه مادی جوامع دانسته‌اند، آغاز بروز این پدیده در کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی نیز گواه این مدعاست.

سابقه‌ی چنین پدیده‌ای را هر چند در ایران از سال‌های ۱۳۲۰، حتی پیش از آن دانسته‌اند، اما از دهه‌ی ۱۳۴۰ خورشیدی به بعد شدت یافته و آهنگ رشد نسبتاً قابل توجه و نگران‌کننده‌ای یافت، به طوری که حکومت وقت را به چاره جویی و مهار آن واداشت؛ سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی هم‌چون: سازمان برنامه و بودجه در سطوح مرکزی و استانی، وزارت آبادانی و مسکن، وزارت کشور و دانشگاه‌ها به مطالعات تحقیقاتی دست یازیدند که نتایج آن‌ها را در قالب طرح‌های تحقیقاتی، گزارش‌ها، مقاله‌ها، مستندات، فیلم و عکس به مقامات مسئول ارائه دادند. با بررسی‌های کارشناسی پاردای